

მუზაფარ აღ-დინ ჯეჰან შაჰის 1440 წლის შემოსევა საქართველოში

საკვანძო სიტყვები: შავბატკნიანი თურქმანები, ისქანდერი, ჯეჰან შაჰი, ალექსანდრე I დიდი, შაჰ რუხი, ლაშქრობის მიზეზები, სამშვილდის ალყა, თბილისი, ბრძოლის ტაქტიკა, ტყვეების რიცხვი, ჯარის რაოდენობა

Keywords: Black Sheep Turkoman, Isqandar, Jehan Shah, Alexander I the great, Shah Rukh, The reasons for the raid, The siege of the city of Samshvilde, Tbilisi, Military Tactics, The number of captives, The number of troops

XV საუკუნე საქართველოს ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი პერიოდია. მოცემული საუკუნის შესახებ არსებული ცნობები საკმაოდ მწირია, რადგანაც ქართული ისტორიოგრაფია ამ კუთხით წყაროების სიმცირეს განიცდის. ამ საუკუნეში მოღვაწე თუნდაც მეფეების შესახებ ცნობების ამოღება ძირითადად საბუთებიდან და სიგელ-გუჯრებიდან ხდება. ამ მხრივ, არც თუ ისე უხვია თუნდაც „ახალი ქართლის ცხოვრება“ და ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ სწავლული ბატონიშვილი ბევრად უფრო ვრცლად წერს თუნდაც XV საუკუნის I ნახევარზე, ვიდრე სხვა ზემოთ ნახსენები წყაროები.

ალექსანდრე I დიდს (1412/13-1442) ქართველ მეფეთა შორის გამოჩენილი ადგილი უკავია. მის სახელთანაა დაკავშირებული ფართო მასშტაბიანი აღმშენებლობითი და აღდგენითი ღონისძიებები, საგადასახადო რეფორმა, წარმატებული საგარეო ლაშქრობები, საკმაოდ მძაფრი ბრძოლები საქართველოს ერთიანობის შენარჩუნების მიზნით სხვადასხვა მსხვილი ფეოდალების წინააღმდეგ და სხვა (ლომინაძე 1979: 546-553). ალექსანდრეს მეფობა მომთაბარეების, მათ შორის, შავბატკნიანი თურქმანების, წინააღმდეგ ბრძოლასთანაა გადაჯაჭვული. აქედან აღნიშვნის ღირსია ჯეჰან შაჰის 1440 წლის შემოსევა.

შავბატკნიანების ძლიერების ზენიტი XV საუკუნიდან იწყება, მსოფლიოს დიდი დამპყრობლის, თემურ-ლენგის გარდაცვალების შემდეგ. ამავე პერიოდში სამხრეთ აზერბაიჯანისა და ჩრდილოეთ ირანის ტერიტორიაზე შავბატკნიანთა სახელმწიფოს დაარსებაში უდიდესი წვლილი მიუძღვის ყარა-იუსუფს, რომლის დაწყებული საქმეც მალევე გააგრძე-

ლეს მისმა შვილებმა, ჯერ ისქანდერმა, ხოლო შემდეგში ჯეჰან შაჰმა (Jackson and Lockhart 1986: 102-103, 147-189). სწორედ ეს უკანასკნელი 1435 წლიდან ერთპიროვნულად მართავდა შავბატკნიანებს, როგორც თემურიდების ვასალი (Donzel, Lewis and Pellat 1998: 587-588). ჯეჰან შაჰი საქართველოს სამჯერ შემოესია – 1430, 1440 და 1444 წლებში (თავაძე 2013: 24-27). აქედან მკითხველის ყურადღებას შევაჩერებ 1440 წლის შემოსევაზე. სტატია დაიყოფა რამდენიმე ნაწილად: 1) საკითხის ისტორიოგრაფია, რა კვლევებია ჩატარებული ჯეჰან შაჰის მოცემულ შემოსევასთან დაკავშირებით; 2) საქართველოსა და შავბატკნიანი თურქმანების ურთიერთობა 1430-იან წლებში და ამავე პერიოდში ჩვენი ქვეყნის სამხრეთ ტერიტორიებზე მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენების მცირე მიმოხილვა, რომლებიც დიდ გავლენას ახდენდნენ საქართველოს სამეფოზე; 3) ჯეჰან შაჰის 1440 წლის შემოსევის მიზეზები; 4) როგორ წარიმართა შავბატკნიანების სამხედრო კამპანია საქართველოს ტერიტორიაზე; 5) რა შედეგით დასრულდა ჯეჰან შაჰის შემოსევა.

განსახილველ საკითხს თავის დროზე ყურადღება მიაქცია მარი ბროსემ. მკვლევარი დაეყრდნო XV საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის თომა მეწოფეცის ცნობებს და მიიჩნია, რომ ჯეჰანმა 1440 წლის შემოსევის დროს აიღო როგორც სამშვილდე, ასევე თბილისიც. მარი ბროსემ ვახუშტი ბატონიშვილთან დაფიქსირებულ ჯეჰანის 1444 წლის ლაშქრობასა და თომა მეწოფეცის ნაშრომში ნახსენებ შავბატკნიანების ლიდერის 1440 წლის შემოსევას შორის მსგავსება ვერ იპოვა და შეიძლება ითქვას, რომ ისინი დამოუკიდებელ სამხედრო კამპანიებად აღიქვა (ბროსე 1895: 229-231). ივანე ჯავახიშვილმა გაიმეორა თომა მეწოფეცის ცნობა ჯეჰან შაჰის შემოსევასთან დაკავშირებით და მიიჩნია, რომ ალექსანდრე დიდის მხრიდან მოხარკეობაზე უარის თქმის გამო შავბატკნიანები საქართველოში აღდგომას შემოიჭრნენ, აიღეს სამშვილდე და თბილისი, საქართველოდან წაიყვანეს დიდი რაოდენობის ტყვეები და ქვეყანაში მცხოვრებ ქრისტიანებს დაუწესეს საკმაოდ მძიმე გადასახადები. მიუხედავად ამისა, დიდი მეცნიერიც ამჩნევდა ცალსახა განსხვავებას ვახუშტისა და თომას ცნობებს შორის და უმატებდა, რომ სომეხ ისტორიკოსთან დაცული ფაქტებიდან გამომდინარე ბუნდოვანი რჩებოდა, თუ რა სახის დამოკიდებულება დამყარდა საქართველოსა და შავბატკნიანებს შორის ლაშქრობის შემდეგ (ჯავახიშვილი 1982: 248-249). მაგრამ, ვინაიდან და რადგანაც ივანე ჯავახიშვილს სხვა რაიმე ახალი წყარო არ გააჩნდა, მას არ შეეძლო სომეხი ისტორიკოსის ცნობების გა-

დამოწმება.

მიუხედავად იმისა, რომ 1978 წელს გამოვიდა ალექსანდრე აბდალაძის ნაშრომი სომხურიდან თარგმნილ ანდერძ-მინაწერებზე, რომელთაგან 9 მინაწერი ასახავდა 1440 წლის შემოსევას, ქართულ ისტორიოგრაფიაში მაინც მყარად გავრცელდა თომა მეწოფეცის ცნობები. თავად ალექსანდრე აბდალაძემ ცალკე ნაშრომი მიუძღვნა XV საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორიას და ჯეჰან შაჰის 1440 წლის შემოსევაც განიხილა. ავტორის აზრით, ჯეჰანის ლაშქარში ერთი სომხური მინაწერის მიხედვით ლეკებიც შედიოდნენ, რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ დალესტენელთა შემოსევები საქართველოში იმავე მე-15 საუკუნეში, კერძოდ 1438 წლისთვის უნდა დაწყებულიყო, რასაც უნდა დაესუსტებინა საქართველოს სამეფო. ჯეჰანმა ისარგებლა საქართველოს მძიმე მდგომარეობით, საბაბად გამოიყენა ალექსანდრე მეფის მიერ ხარკის გადახდაზე მტკიცე უარი და შემოესია ქვემო ქართლს, აიღო სამშვილდე და თბილისი, გაჟლიტა მოსახლეობა და დიდი რაოდენობით ტყვე წაასხა. შავბატკნიანების ამ ლაშქრობას უკავშირებს მეცნიერი ალექსანდრე დიდის მიერ შემოღებული გადასახადის – „მალის“ გაუქმებას (აბდალაძე 1976: 82-83). მოცემული ცნობებიც ემყარებოდა, რა თქმა უნდა, თომა მეწოფეცს. აქედან გამომდინარე, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯეჰან შაჰის 1440 წლის შემოსევასთან დაკავშირებით თომა მეწოფეცის ცნობებიდან გამომდინარე შემდეგმა გაგებამ ფართო გავრცელება ჰპოვა: შავბატკნიანთა ბელადი საქართველოსგან ითხოვს ხარკს, რომელზე უარის საპასუხოდა 1440 წლის აღდგომას შემოიჭრება საქართველოში არდებილის ყადის თანხლებით, ქალაქ სამშვილდის მიდამოებში აღმართავს 1664 მოჭრილი თავისგან შემდგარ კოშკს, აიღებს ქალაქს, საშინლად გაუსწორდება მოსახლეობას, შემდეგში უკვე უზარმაზარი ურდოებით გეზს აიღებს თბილისისკენ, რომლის აღების შემდეგ დაანგრევს ყველა ძველ და ახალ ეკლესიას და საკმაოდ მძიმე ხარკს დაუწესებს ქრისტიან მოსახლეობას (ლომინაძე 1979: 546-553; ნინიძე 1998: 37; ასათიანი, ოთხმეზური, სამსონაძე, ჯამბურია 2012: 105-107).

განსახილველ საკითხს ეხება ლერი თავაძისა და მირიან მახარაძის სტატიებიც. ორივე მეცნიერმა სცადა არსებული წყაროების ახლებური შესწავლის ფონზე ხელახლა გაეანალიზებინა შავბატკნიანების 1440 წლის სამხედრო კამპანია. ავტორებმა მოიძიეს რამდენიმე სრულიად უცნობი სპარსულენოვანი წყაროც და გამოიტანეს საინტერესო დასკვნები. ავტორები, მართალია, რიგ საკითხებთან მიმართებაში

ერთმანეთს ეთანხმებიან, მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაა თბილისის დაცემის ფაქტთან დაკავშირებით. უფრო ვრცლად მათ მოსაზრებებზე ქვემოთ ვისაუბრებ.

1430-იანი წლების დასაწყისისათვის შავბატკნიანთა მმართველი ჯეჰანის ძმა, ისქანდერი იყო. ამ დროს ძმებს შორის ადრე დაწყებული კონფლიქტი მოგვარებული იყო მათი დედის დახმარებით (მახარაძე 2015: 69-70). ისქანდერი ჩრდილოეთ ირანსა და სამხრეთ აზერბაიჯანში გაბატონებას ცდილობდა, გარდა ამისა, პრეტენზიას აცხადებდა ირანის მნიშვნელოვან ქალაქებზეც, რითაც ის წინააღმდეგობას უწევდა ჩალატაელთა ტერიტორიულ ექსპანსიას (Donzel, Lewis and Pellat 1998: 586). თემურიდების მმართველი შაჰ რუხი, თემურ-ლენგის შვილი იყო და მამისეული იმპერიის აღდგენით იყო დაკავებული. შავბატკნიანების წინააღმდეგ მას სულ სამი სამხედრო ექსპედიციის მოწყობა დასჭირდა, რათა თანამედროვე სომხეთისა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე გაბატონებულიყო – 1420-21 წწ., 1429 წ. და 1434-38 წლებში (Jackson and Lockhart 1986: 102-103). საქართველო ამ დროს შაჰ რუხის არა ვასალურ-მოხარკე ქვეყანას, არამედ მოკავშირეს წარმოადგენდა და გააფთრებით ებრძოდა შავბატკნიან თურქმანებს, რითაც ასუსტებდა ისქანდერის სახელმწიფოს. აქედან გამომდინარე, ისქანდერი 1431 წელს საქართველოში შემოიჭრა და საშინლად ააოხრა იგი (ჰასან რუმლუს... 1966: 79). ვფიქრობ, ამ ცნობის გადამოწმება შესაძლებელია. მართალია, ჰასან რუმლუსთან დაფიქსირებული ცნობა ქართული წერილობითი წყაროებით არ დასტურდება, მაგრამ ამ კუთხით მნიშვნელოვანია ნუმისმატიკური მასალა. საქმე ისაა, რომ ისქანდერი 1431 წელს ლაშქრობს შირვანის ტერიტორიაზე (Metsobetsiას 1987: 17). შირვანი გეოგრაფიული თვალსაზრისით საკმაოდ ახლოს მდებარეობდა კახეთთან, რომელთანაც მას მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობაც აკავშირებდა. ერთ-ერთი ასეთი მსხვილი სავაჭრო-საქარავნო გზა, დიდი ალბათობით, გადიოდა თანამედროვე ლაგოდეხის ტერიტორიაზე, სადაც 1964 წელს აღმოაჩინეს 46 შირვანული თანგა, ანუ ვერცხლის მონეტა (დუნდუა... 2011: 71-73). ასეთი განძების მიწაში დაფლვა, უმეტესწილად, ომიანობის შიშით იყო გამოწვეული, როდესაც კონკრეტულ ტერიტორიაზე მტრის შემოჭრის საფრთხე არსებობდა. აქედან გამომდინარე, მოწინააღმდეგეს, რომ დიდი რაოდენობით განძეულობა და ნადავლი არ ჩავარდნოდა ხელში, მას ხშირად მიწაში ფლობდნენ ხოლმე. ლაგოდეხის განძის ჩაფლობის თარიღად ივარაუდება 1426-27 წლების შემდეგ არ-

სებული პერიოდი (დუნდუა... 2011: 71). ვფიქრობ, აღნიშნული განძის ჩაფლობა ისქანდერის ლაშქრობასთან უნდა იყოს კავშირში. იმ შემთხვევაში, თუ წარმოდგენილი მოსაზრება სწორია, მაშინ შემდეგ სურათს ვიღებთ – 1431 წელს ისქანდერი სამხედრო კამპანიას აწყობს შირვანის წინააღმდეგ, რა დროსაც ის შემოიჭრება კახეთში და თანამედროვე ლაგოდეხის ტერიტორიის მიმართულებით აგრძელებს ლაშქრობას. როგორც ჩანს, ამას გულისხმობდა ჰასან რუმლუც, როცა ისქანდერის საქართველოში შემოჭრაზე წერდა. შავბატკნიანთა მმართველის ამ ლაშქრობის საბაბი უნდა ყოფილიყო ალექსანდრე I დიდის მიერ 1431 წელს ლორეს განთავისუფლება, რომელიც საკუთარ ტერიტორიად მიაჩნდათ თურქმანებს (ჯავახიშვილი 1982: 241-242). მას შემდეგ, რაც თურქმანებმა დატოვეს საქართველოს ტერიტორია და გაეცალნენ შირვანს, საქართველოს მეფემ 1432 წელს კონტრშეტევაზე გადასვლა გადაწყვიტა და ვახუტის ცნობით „მოხარკედ ჰყვნა რანი, მოვაკანი და შარვანი“¹ (ვახუშტი 1973: 217). ალექსანდრეს წარმატებას უდაოდ უწყობდა ხელს ის ფაქტი, რომ შაჰ რუხისაგან მოსალოდნელი საფრთხის გამო ისქანდერს თავრიზიდან შორს ყოფნა დიდი ხნით არ შეეძლო. გარდა ამისა, შავბატკნიანთა მმართველის შიშით ამავე პერიოდში შირვანი თავად შირვანის მმართველმა ხალილულა I-მა მიატოვა და შაჰ რუხთან გაიქცა (Metsobets'is 1987: 17). ისქანდერს თავრიზში დაბრუნების შემდეგ მალევე დაეძაბა ურთიერთობა საკუთარ ძმებთან, მათ შორის, ჯეჰანთანაც. მალევე, 1433-34 წლებში ჯეჰანმაც და ისფაჰანმაც² თავი შაჰ რუხის ვასალებად გამოაცხადეს და ღიად დაუპირისპირდნენ საკუთარ ძმას (Donzel, Lewis and Pellat 1998: 587).

ზემოთ აღვნიშნე, რომ 1420-იანი წლებიდან მოყოლებული ალექსანდრე I შაჰ რუხის მოკავშირე იყო და შავბატკნიანების წინააღმდეგ ბრძოლით ნებისთი თუ უნებლიეთ ჩაღატაელების საქმეს აკეთებდა, მაგრამ, დავით ნინიძის აზრით, ასეთ კრიტიკულ ვითარებაში, როდესაც 1430-იან წლებში უკვე გამარჯვების სასწორი შაჰ რუხის მხარეს გადაიხარა, არაა გამორიცხული საქართველოს მეფეს შეეცვალა დამოკიდებულება თემურიდების იმპერიის მმართველის მიმართ და ისქანდერის მხარეს

1 „რანში“ იგულისხმება არანი, ანუ განძა, ბაილაყანი, ბარდავი და სხვა. „მოვაკანი“ „არანთან“ არსებული პოლიტიკური ერთეულია, და ისინი ყოველთვის ერთად იხსენიებიან წყაროებში, რაც შეეხება „შარვანს“, აქ იგულისხმება შირვანი.

2 ისქანდერის კიდევ ერთი ძმა, ამ პერიოდში განაგებდა ბაღდადს (Donzel, Lewis and Pellat 1998: 586).

გადასულიყო (ნინიძე 1998: 12-13).¹ მეცნიერის მსჯელობა ლოგიკის ჩარჩოებში თავსდება, რადგანაც ალექსანდრე დიდის ინტერესებში არც ერთის ზედმეტად გაძლიერება არ შედიოდა, ამიტომაც შეეცდებოდა საქართველოს მეფე ძალთა ბალანსის დაცვას შავბატკნიანებთან და ჩალატაელებთან ურთიერთობისას. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ დავით ნინიძის მოსაზრება, წერილობითი წყაროებით არ დასტურდება, მეტიც, დიამეტრიულად საწინააღმდეგო შედეგს ვიღებთ. მოვუსმინოთ ჰასან რუმლუს: „ამ წელს (იგულისხმება 1433-34 წლები, როცა ჯეჰან შაჰი შაჰ რუხის მხარეს გადავიდა – ლ. ნ.) მირზა ისქანდერმა ლაშქარი დასაძრა საქართველოსკენ. მისი ძმა ჯეჰან შაჰ ფადიშაჰი თავრიზში შევიდა და როდესაც მირზა ისქანდერმა ეს ამბავი შეიტყო, სისხლის დამანთხეველი ლაშქრით თავრიზისაკენ გაემართა. ფადიშაჰ ჯეჰან შაჰს წინააღმდეგობის ძალა არ ჰქონდა, რეიში წავიდა და ფადიშაჰ შაჰროხთან ელჩები გაგზავნა. მისმა უდიდებულესობამ მას ულუფა უწყალობა (ჰასან რუმლუს... 1966: 79). მოცემული ცნობიდან ირკვევა, რომ შავბატკნიანთა ბელადი 1433-34 წლებში საერთოდაც საქართველოზე ლაშქრობას აპირებდა. აქედან გამომდინარე, ალექსანდრე დიდსა და ისქანდერს შორის ყოველგვარი დიპლომატიური კავშირის არსებობა უნდა გამოვრიცხოთ. ისქანდერი, როგორც ჩანს, უკმაყოფილო იყო ქართველების მხრიდან 1432 წელს განხორციელებული საპასუხო სამხედრო ქმედებების გამო, და უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ მიზეზით აპირებდა საქართველოს დალაშქვრას, მაგრამ მას ეს არ დასცალდა. მალევე, შაჰ რუხმა შავბატკნიანების მმართველად თავრიზში ჯეჰან შაჰი დასვა და ისქანდერის წინააღმდეგ უზარმაზარი არმია გაგზავნა (Donzel, Lewis and Ch. Pellat 1998: 587). ისქანდერმა უკან დაიხია, თუმცა არზრუმთან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხა ჩალატაელების მოკავშირე, თეთრბატკნიანი თურქმანები და თავი ოსმალეთს შეაფარა. 1438 წელს ისქანდერი დაბრუნდა ირანში, მაგრამ თავრიზთან გამართულ ბრძოლაში მას ჯეჰანმა სძლია. დევნილმა ძმამ თავი ალინჯის ციხეს შეაფარა, სადაც ის საბოლოო ჯამში მისმა შვილმა, შაჰ ყუბადმა გამოასალმა სიცოცხლეს (Donzel, Lewis and Pellat 1998: 587). ჯეჰანმა მალევე დაიწყო გამოძიება ძმის მკვლელობასთან დაკავშირებით და დასჯის მიზნით თავისი ძმისშვილი მამის გზას გაუყენა. შესაბამისად, ჯეჰან შაჰი შავბატკნიანთა ერთპიროვნული მმართველი გახდა, როგორც შაჰ რუხის ვასალი. მასვე დაევალა

¹ მეცნიერი იმასაც კი ვარაუდობს, რომ საქართველო-ისქანდერის დიპლომატიურ ალიანსში ეგვიპტეც უნდა ყოფილიყო ჩართული.

თანამედროვე აზერბაიჯან-სომხეთის ტერიტორიების მართვა და ამიერკავკასიის ვასალური ქვეყნებიდან ხარკის აკრეფა (თავაძე 2013: 50). ალექსანდრე I იძულებული გახდა ანგარიში გაეწია შექმნილი არახელსაყრელი პოლიტიკური ვითარებისათვის. ამიტომაც, მან ჯერ კიდევ 1435-36 წლებში, ყარაბაღში მყოფ თემურიდების მმართველს, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, მოლაპარაკების მიზნით საკუთარი შვილი დიმიტრი გაუგზავნა. თუმცა სწავლული ბატონიშვილი მხოლოდ იმას წერს, რომ მხარეებმა ძვირფასი საჩუქრები გაცვალეს ერთმანეთში და ზავი დადეს. ვახუშტი ამ შეთანხმების შესახებ სხვა დამატებით ინფორმაციას არ იძლევა (ვახუშტი 1973: 280-281).

ამ დიპლომატიურ მისიაზე უფრო ვრცელი ცნობები მოეპოვება ფასიხი ხავაფს, რომლის მიხედვით შაჰ რუხის მხრიდან მოლაპარაკებები საქართველოსთან 1435 წლის მიწურულს დაიწყო (თავაძე 2013: 49). ამ მოლაპარაკებებს თემურიდების მხრიდან მეთაურობდა მავლანა მუჰამედ დაშთი, რომელმაც საქართველოდან წაიყვანა მეფის შვილი დიმიტრი (მახარაძე 2015: 70-71). ამ უკანასკნელმა თემურიდების იმპერიის მმართველს მიართვა ფეშქაში და ნისარი, რაც მორჩილების გამოცხადებას ნიშნავდა (თავაძე 2013: 49). მალევე ქართველებმა ყაენის მოციქულს ჩააბარეს ტყვეობიდან გათავისუფლებული მაჰმადიანები, სამაგიეროდ ჩალატაელებმა ქართველების თხოვნით გაათავისუფლეს სომხები¹ (თავაძე 2013: 49). ლერი თავაძის აზრით, ალექსანდრესა და შაჰ რუხს შორის 1436 წლის 16 თებერვალს დადებული შეთანხმებით განახლდა თავის დროზე გიორგი მეშვიდესა და თემურ-ლენგს შორის არსებული ზავი (თავაძე 2013: 49-50). ეს უკანასკნელი ჯიზიისა და ხარაჯის გადახდასთან ერთად, გულისხმობდა საქართველოში მცხოვრები მაჰმადიანების ხელშეუხებლობას, ამასთანავე დადგენილ დროს დადგენილი რაოდენობის ჯარის გამოყვანას (ტაბატაძე 1974: 209-210). ასეთივე შეთანხმება უნდა შემდგარიყო საქართველოსა და შაჰ რუხს შორის. ყოველივე ამის შემდეგ ლერი თავაძე, სავსებით სამართლიანად შენიშნავს, რომ სწორედ ამ შეპირებული ხარკის გადახდას ითხოვდა ქართველებისგან შაჰ რუხის ვასალი ჯეჰან შაჰი, შემდეგ კი, უარის მიღების გამო საქართველოში შემოიჭრა 1440 წელს (თავაძე 2013: 48-50).

¹ მაჰმადიანები, როგორც ჩანს, ქართველებმა 1431-32 წლების სამხედრო კამპანიის დროს ჩაიგდეს ტყვედ, რაც შეეხება სომხებს, შაჰ რუხის ყარაბაღში შემოსვლას ადგილობრივების შევიწროება მოჰყვა. ლერი თავაძის აზრით, სწორედ ამ დროს უნდა ჩავარდნოდათ ჩალატაელებს ტყვედ ყარაბაღის მკვიდრი სომხები (თავაძე 2013: 51).

ეს იყო ერთი მიზეზი ამ ლაშქრობისა. ამავე მეცნიერის ცნობით, შავ-ბატკნიანების საქართველოში ლაშქრობის მიზეზი ბეშქენ ორბელიანის აქტიურობაც უნდა ყოფილიყო (თავაძე 2013: 50-52).

ამ საკითხთან დაკავშირებით მსურს მცირე კომენტარის გაკეთება. დავიწყეთ იმით, რომ ბეშქენი ერთ-ერთი უძლიერესი ფეოდალი იყო, რომელიც დიდად წყალობდა სომხებს. ალექსანდრე აბდალაძის მიერ გამოქვეყნებული ანდერძ-მინაწერებიდან ვიგებთ, რომ ის ყარაბაღის ტერიტორიის განმგებელი იყო (აბდალაძე 1978: 51). 1438 წლისათვის შაჰ რუხი ჰერეთში დაბრუნდა, რის შემდეგაც იწყებს სწორედ გააქტიურებას ბეშქენი და 1438 წელს სივნიეთის ანუ ყარაბაღის ოლქს შეუერთებს საქართველოს (Metsobets'ias 1987: 20). თომა მეწოფეცის ცნობით, ამით ბეშქენმა საქართველო შაჰ რუხის ბატონობისგან გაათავისუფლა, რის საპასუხოდაც ალექსანდრე დიდმა მას ლორეს ციხე უწყალობა (Metsobets'ias 1987: 20). ლერი თავაძის აზრით, ლორე ბეშქენს გადაეცა 1435-36 წლებში, როდესაც შაჰ რუხის ყარაბაღში ლაშქრობისაგან დევნილი ფეოდალი 6000 სომხურ ოჯახთან ერთად მოვიდა ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე (თავაძე 2013: 51). თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ წყაროში, რომლითაც მკვლევარი სარგებლობს, ნახსენებია, რომ 1437 წლისთვის შაჰ რუხის სამხედრო კამპანიისგან დევნილი სომხები ქვემო ქართლში მოვიდნენ ბეშქენთან ერთად, ხოლო ლორეს გადაცემას თომა მეწოფეცი 1438 წლის მოვლენებთან ერთად ათარიღებს, მხოლოდ მას შემდეგ რაც ძლიერი ფეოდალი საქართველოს შეუერთებს სივნიეთს (Metsobets'ias 1987: 20). ამიტომ, ვფიქრობ, ლორე ალექსანდრე დიდმა ბეშქენს უწყალობა 1438 წელს, სამხედრო კამპანიის დასრულების შემდეგ.¹ ქართველთა ამ ლაშქრობაზე ქართული წყაროებიც გადმოგვცემენ. ვახუშტის ცნობით „არამედ იხილეს ესე რა განძელთა და შირვანელთა მეფობა სპარსეთისა (იგულისხმება შაჰ რუხის გამოჩენა ყარაბაღში 1435-36 წლებში – ლ. ნ.), არღარა ინებეს მათ ხარკისა მოცემა ალექსანდრე მეფისად. განრისხნა მეფე ალექსანდრე, შემოიკრიბნა სპანი თვსნი რჩეულნი და შთავიდა ყარაბაღს ქრისტესა ჩულბ, ქართულსა რკე (ანუ 1437 წელს – ლ. ნ.) ვერ წინააღუდგნენ მას განძელნი; მოსრნა ურჩნი და ჰყვნა კუალადცა მოხარკედვე. ამისნი მხილველნი შირვანელნი და დარუბანდელნი

¹ თომა მეწოფეცის ცნობით, ალექსანდრეს პირველი ცოლი ბეშქენის ასული იყო. 1438 წლის შემდეგ სომეხი ისტორიკოსის მიხედვით მათ შორის ურთიერთობა იმდენად დაძაბული იყო, რომ ალექსანდრემ მოაწამვლინა ბეშქენი (Metsobets'ias 1987: 20). ეს უსაფუძლო ბრალდება დღეს გაკრიტიკებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ამიტომ მასზე ყურადღებას აღარ შევაჩერებ (თავაძე 2013: 52-53; ჯავახიშვილი 1982: 242-244).

შეშინდნენ ძლიერებითა მისითა და მოერთნენ ყარაბაღსავე ძღუნითა დიდითა. ხოლო მეფემან დაამშჯდნა და განუჩინა მათ ხარკნი და დაიმორჩილნა ყოვლითამე. მერმე უკმოიქცა და მოვიდა ტფილისს გამარჯუებული“¹ (ვახუშტი 1973: 218). ვახუშტის ცნობა შაჰ რუხის ყარაბაღიდან წასვლის შემდეგ განძელებმა და შირვანელებმა თითქოსდა „არღარა ინებეს ... ხარკისა მოცემა“ გარკვეულ შესწორებას საჭიროებს. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ 1436 წლის თებერვლის შეთანხმებით შაჰ რუხმა ალექსანდრეს გავლენის სფეროდ სცნო არანი, მოვაკანი და შირვანი, რაც არ უნდა იყოს სწორი შემდეგი მიზეზებიდან გამომდინარე: 1) თემურიდების იმპერიის მმართველის მიზნებში ძლიერი საქართველო, რომელსაც მდიდარი ვასალური ქვეყნები ეყოლებოდა დაქვემდებარებაში, არ შედიოდა; 2) ამავე შეთანხმებით ალექსანდრემ ხარკი იკისრა, რაც გამორიცხავს განძისა და შირვანის ჩვენს დაქვემდებარებაში არსებობას და 3) შეთანხმების ამ კრიტერიუმის არსებობის შემთხვევაში ფასიში ხავაფი აუცილებლად გადმოგვცემდა, თუმცა ის დუმს. ეს იმას ნიშნავს, რომ შირვანიც, არანიც, მოვაკანიც, შაქიც და სხვა პოლიტიკური ერთეულები, მათ შორის საქართველოც კი შაჰ რუხის უზენაესობას აღიარებდნენ. აქედან გამომდინარე, 1437-38 წლებში ჩატარებული სამხედრო კამპანიებით ალექსანდრემ დაარღვია შაჰ რუხთან დადებული შეთანხმება და თავისი გავლენა გაავრცელა ამიერკავკასიის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ერთეულებზე,² რომლებიც თავის მხრივ ჯეჰან შაჰის, როგორც თემურიდების ვასალის, უზენაესობას აღიარებდნენ.

ბუნებრივად იბადება კითხვა, რამ შეაცვლევინა საქართველოს მეფეს გადანყვეტილება? ამ საკითხის ახსნა, ჩემი აზრით, რამდენიმე მიზეზით შეიძლება.

1) ალექსანდრეს თავიდანვე ჰქონდა გადანყვეტილი შაჰ რუხისადმი დაუმორჩილებლობა, ხოლო 1436 წლის თებერვლის შეთანხმება იყო უბრალოდ დიპლომატიური ფანდი, რათა უშუალოდ თემურიდების მმართველისაგან აერიდებინა საფრთხე ქართველთა მეფეს. 2) საქართველოს მეფის მხრიდან შაჰ რუხის წინააღმდეგ წასვლაზე დიდი გავლენა მოახდინა ისქანდერის დაბრუნებამ. 1435-36 წლებში, როცა საზავო ხელშეკრულება იდებოდა ჩაღატაელებსა და ქართველებს შორის,

¹ 1432 წლის ლაშქრობების დახმარებით განძა, არანი, მოვაკანი და შირვანი ალექსანდრეს ვასალები იყვნენ (ვახუშტი 1973: 217).

² „ქორონიკონსა რკე (ანუ 1437 წელს – ლ. ნ.) მეფე ალექსანდრე ყარაბაღს მოვიდა“ – ტექსტში ნახსენები წყაროების გარდა, მოცემული ქრონიკაც კი 1437 წლით განსაზღვრავს ყარაბაღის შეერთებას (ჟორდანიას 2018: 243).

ისქანდერი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო და ოსმალეთს აფარებდა თავს (Donzel, Lewis and Pellat 1998: 587). ის ჩრდილოეთ ირანში 1438 წლისთვის დაბრუნდა, თავრიზთან ბრძოლაში დამარცხდა და იმავე წელს მოკლა მისივე შვილმა (Metsobets'i's 1987: 19). ვფიქრობ, სწორედ ისქანდერის ჩრდილოეთ ირანში გამოჩენამ გადააფიქრებინა ალექსანდრეს შაჰ რუხისადმი მორჩილება, რადგანაც შავბატკნიანთა ყოფილი მმართველის პოლიტიკურ ასპარეზზე დაბრუნებით ძალთა ბალანსი თურქმანებსა და ჩალატაელებს შორის ისევ თავის პირვანდელ პოზიციას უბრუნდებოდა, რითაც საქართველოს მეფე, საფიქრებელია, რომ ისარგებლებდა, როგორც ამას იგი აკეთებდა თუნდაც 1420-იან წლებში. თუ ჩემი მოსაზრება სწორია, მაშინ გამოდის, რომ საქართველოს მმართველს შაჰ რუხისადმი ვასალური დამოკიდებულება თავიდანვე არ ჰქონდა გადანყვებული და ხელსაყრელ ვითარებას უცდიდა შეთანხმების დარღვევის მიზნით, რაც მიეცა კიდევაც ისქანდერის ირანში დაბრუნებით. ხოლო მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე დიდმა არანი, მოვაკანი, შირვანი, ყარაბაღი და დარუბანდი დაიქვემდებარა, მისი პოზიციები უკვე საკმარისად იყო გამყარებული და ახლა ამ ყველაფერზე უარის თქმა და ჯეჰან შაჰისადმი მოთხოვნილი ხარკის გადახდა უდიდესი პოლიტიკური შეცდომაც იქნებოდა. აქედან გამომდინარე, ჯეჰან შაჰის 1440 წლის ლაშქრობის მეორე მიზეზი ქართველთა აქტიური სამხედრო მოქმედებები იყო, რომელთა გამოც ჯეჰანმა, როგორც შაჰ რუხის ვასალმა, გავლენის სფეროები და ამიერკავკასიის მნიშვნელოვანი ქვეყნები დაკარგა. მირიან მახარაძის აზრით, შავბატკნიანთა 1440 წლის რეიდს საქართველოში მესამე მიზეზიც ჰქონდა. ჯერ კიდევ ისქანდერი, ხოლო შემდეგ ჯეჰანი სომეხ მოსახლეობას თავის ვასალებად განიხილავდა. ამ მიზნით ისქანდერმა თავის დროზე პირველ ვეზირად და უმაღლეს მრჩევლად ბეშქენ ორბელიანის შვილი რუსტემი დანიშნა, ხოლო ჯეჰანმა ტეტევის მონასტერი გადასახადებისგანაც გაათავისუფლა. მას შემდეგ, რაც შაჰ რუხი შემოვიდა ყარაბაღში 1435-36 წლებში, ბეშქენმა რუსტემთან და სომეხების დიდ ნაწილთან ერთად დატოვა სივნიეთი და საქართველოს შეაფარა თავი. ჯეჰანის საქართველოში ლაშქრობის მიზეზი სწორედ ამ გაქცეული სომეხების დასჯის სურვილიც იყო (მახარაძე 2015: 73).

ზემოთ განხილული მიზეზებიდან გამომდინარე, ჯეჰანმა „საღვთო ომი“ გამოუცხადა საქართველოს, შეკრიბა უზარმაზარი არმია და არდებილის სულთნისა და ყადების თანხლებით დაიძრა (წურწუშია 2019: 72-73). შავბატკნიანთა მმართველი ყარსში ჩერდება სამი დღით, დიდი

ალბათობით ჯარის შეგროვების მიზნით, რის შემდეგაც დაიმორჩილებს ყარაბაღისა და არანის ტერიტორიებს და დალაშქრავს შაქს (ჰასან რუმლუს... 1966: 80). სხვა ირანელი ისტორიკოსების, ჰაზეფ ჰუსეინ კარბალაის და აჰმედ ყაზვინის, ცნობების მიხედვით, აზერბაიჯანში არ დარჩენილა ისეთი მოწინააღმდეგე, რომელიც ჯეჰან შაჰს არ დაუმარცხებია (თავაძე 2013: 54). მათი ცნობები, მცირეოდენ განსხვავებას თუ არ ჩავთვლით, ერთმანეთის იდენტურია. მოცემული სპარსულენოვანი წყაროების ცნობებს გარკვეულწილად ეწინააღმდეგება ვახუშტი ბატონიშვილი. სწავლული ბატონიშვილის მოწმობით, შირვანი გიორგი VIII-ს მეფობის დროსაც, საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლამდე, ჩვენს დაქვემდებარებაშია (ვახუშტი 1973: 283-284). ჩემი აზრით, ვახუშტი ამ შემთხვევაში სანდო ცნობებს გვანჯდის, რადგანაც ნაკლებად სავარაუდებელია ჯეჰანს შირვანიც დაეღაშქრა და შემდეგ ისევ იგივე მარშრუტის გამოყენებით დაბრუნებულიყო უკან და ქვემო ქართლის მხრიდან შემოჭრილიყო საქართველოში. შესაბამისად, ქართული და სპარსულენოვანი წყაროების შეჯერების შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ ჯეჰანმა უშუალოდ საქართველოში შემოჭრამდე დაიმორჩილა ყარაბაღი, არანი და შაქი, მაგრამ მისი სამხედრო კამპანია არ გაგრძელებულა შირვანის მიმართულებით, რომელიც, ვახუშტის ცნობით, 1437-38 წლებში ჩატარებული სამხედრო კამპანიის დროს მოხარკედ აქცია ალექსანდრე დიდმა (ვახუშტი 1973: 218).¹

შავბატკნიანები საქართველოში 27 მარტს, აღდგომა დღეს შემოიჭრნენ (Metsobets'his 1987: 21). ჯეჰანი ყარაიას ველის გაყოლებით ქციის ხეობას აუყვა და სამშვილდის ციხეს შემოარტყა ალყა (თავაძე 2013: 55). ალყა ზოგიერთი წყაროს ცნობით 40-50 დღე, ხოლო ზოგიერთის მიხედვით კი 3-4 თვე გაგრძელდა (აბდალაძე 1978: 61-21, 65; Metsobets'his 1987: 21). ბოლოს, როდესაც ქალაქის დამცველებს სურსათ-სანოვარე შემოეღიათ, უვნებლობის პირობით ჩააბარეს ციხე ჯეჰანს, მაგრამ შავბატკნიანებმა მიცემული პირობა გატეხეს და ციხე-ქალაქის კარიბჭის გაღებისთანავე საშინელი ხოცვა-ჟლეტვა მოაწყვეს (აბდალაძე 1978: 65). ქართულ ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა სამშვილდის ალების შემდგომ მოვლენებთან დაკავშირებით. დიდი ხნის განმავლობაში თომა მენოფეცის ცნობებზე დაყრდნობით მიჩნეული იყო, რომ შავბატკნიანებმა სამშვილდის ალების შემდეგ ჯეჰანმა საქართველოს

¹ ამ პერიოდისთვის საქართველოს დაკარგული ჰქონდა ყაზახის მხარეც (თავაძე 2013: 55).

სატახტო ქალაქი აიღო (ბროსე 1895: 229-231; ჯავახიშვილი 1982: 248-249; აბდალაძე 1976: 82-83; ლომინაძე 1979: 546-553; ნინიძე 1998: 37; ასათიანი, ოთხმეზური, სამსონაძე, ჯამბურია 2012: 105-107). მოცემული მოსაზრება გააკრიტიკა ლერი თავაძემ, რომელმაც რიგი წყაროების მოძიებისა და ახლებული გააზრების შემდეგ მიიჩნია, რომ ჯეჰანმა აიღო მხოლოდ სამშვილდე და თბილისთან არანაირი შეხება არ ჰქონია (თავაძე 2013: 22-59). მეცნიერი ყურადღებას აქცევს იმ ფაქტს, რომ განსახილველი ეპოქის თანადროული 9 სომხური ანდერძ-მინაწერი და XVII საუკუნის სომეხი ავტორი არაქელ დავრიჭეცი გადმოგვცემენ ჯეჰანის მიერ მხოლოდ სამშვილდის აღებაზე და არაფერს წერენ თბილისზე თავდასხმაზე. უფრო მეტიც, უმეტესი წყაროები მიუთითებენ, რომ ჯეჰანი სამშვილდის აღების შემდეგ გაეცალა კიდეც საქართველოს (თავაძე 2013: 35-43).

თბილისის დაცემაზე მოგვითხრობს მხოლოდ 3 წყარო: ჰასან რუმლუ, ვინმე ჰოვანესი (ავტორი ერთი სომხური ანდერძ-მინაწერისა, რომელიც თარიღდება 1458 წლით) და თომა მეწოფეცი. ლერი თავაძის აზრით, ჰასან რუმლუსთან ნახსენებ თბილისის დალაშქვრაში კონტექსტიდან გამომდინარე იგულისხმება თბილისის ვილაიეთის ანუ თბილისის მხარის დალაშქვრა და არა საკუთრივ ქალაქ თბილისის აღება, ხოლო ჰოვანესის ცნობას რაც შეეხება, მეცნიერმა კარგად დაინახა მსგავსება ამ წყაროსა და თომა მეწოფეცის ცნობებს შორის. შესაბამისად, ჰოვანესი თომას ნაშრომით სარგებლობდა, ამიტომაც საკითხის განხილვისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა უფრო თომას ცნობებს აქვს (თავაძე 2013: 34-35, 42-43). აქედან გამომდინარე, ქალაქ თბილისის ჯეჰანის მიერ აღებისა და გაძარცვის შესახებ მოგვითხრობს მხოლოდ თომა მეწოფეცი, რომელიც, როგორც აღმოჩნდა, ნეგატიურად იყო განწყობილი ქართველების მიმართ, რის გამოც თავის ნაშრომში ხშირად იხსენიებს მათ შეურაცხყოფელი სიტყვებით (თავაძე 2013: 40-46). ლერი თავაძის დაკვირვებით, სომეხი ისტორიკოსის ასეთი დამოკიდებულება ქართველების მიმართ გამომწვეული იყო იმ რელიგიური დაპირისპირებით, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდა ქართველებსა და სომეხებს შორის (თავაძე 2013: 44-45). მისი აზრით, თომა მეწოფეცმა განზრახ დაამახინჯა ისტორია და შეთხზა ჯეჰან შაჰის მიერ თბილისის დაცემის ფაქტი, რათა თავისი ერის თვალში ქართველები წარმოეჩინა როგორც ლაჩარი და არაფრისმაქნისი ხალხი და ყოველგვარი იმედები გადაეწურა იმ სომეხებისთვის, რომლებიც ქართველების სამხედრო და

პოლიტიკურ ძალას მიიჩნევდნენ სომეხი ერის გადარჩენის საშუალებად (თავაძე 2013: 44-45). ბატონი ლერისთვის თავად ის ფაქტიც, რომ ქართული წყაროები საერთოდ არათუ თბილისის დაცემაზე, არამედ თავად 1440 წლის შემოსევაზე არაფერს არ წერდნენ, მნიშვნელოვანი არგუმენტი იყო საკუთარი მოსაზრების გასამყარებლად (თავაძე 2013: 28-29).

მიუხედავად ამისა, მაშინდელი საქართველოს დედაქალაქის დაცემის შესახებ არსებული ფაქტი მართებულად მიიჩნია მირიან მახარაძემ (მახარაძე 2015: 62-63, 74-75). უპირველეს ყოვლისა, მეცნიერმა მოიძია ახალი წყარო, სპარსულენოვანი ისტორიკოსი ჯაფერ-ი მუჰამედ ელ-ჰუსეინი, რომელიც ჯეჰან შაჰის ამ ლაშქრობაზე შემდეგს წერს: „ამავე წელს (1440 წელი) ემირ ჯაჰან შაჰი კარგად შეიარაღებული ჯარით აზერბაიჯანიდან საქართველოსაკენ გამოემართა. ყარსის შემოგარენში 2-3 დღე დაბანაკების შემდეგ საქართველოს მიაღწია და ყოველ მხარეს შეესია. სამლოცველოები დაანგრია და კერტინის ციხე ხელში ჩაიგდო. თბილისის შემოგარენში მოვიდა და თბილისის მოსახლეობას ჯიზია დაუწესა. ქართველი ურწმუნოებიდან ძალიან ბევრი ხმლით განგმირა, მიწაზე დაყრილები ჯოჯოხეთის უკიდეგანო უფსკრულში გააგზავნა. აუარებელი განძი ხელში ჩაიგდო, საქართველოს ქვეყნიდან დაახლოებით 30 000-მდე (კაცი) დაატყვევეს და აზერბაიჯანში დაბრუნდნენ“ (მახარაძე 2015: 62-63). მოცემულ ცნობაზე კომენტარს ოდნავ ქვემოთ გავაკეთებ, რაც შეეხება ბატონი მირიანის სხვა არგუმენტებს, აქ აღსანიშნავია ქართული წყარო, რომელიც ქართველი ისტორიკოსის აზრით თბილისის დაცემას ადასტურებს. წყარო ამ შემთხვევაში არის ვინმე ნანიტა ყიფიანის 1452 წლის 20 დეკემბრით დათარიღებული შეწირულობის წიგნი ქვათახევის მონასტრისადმი: „მას ჟამსა როდეს ქალაქი თათართა ჰქონდა, მოარდავე ესე კავთისხევი წარიტყუენეს და ტუარსაშუილის ჯალაბი დატყუევდა. მერმე მოვიდა ამისი ზენარნი და აჯა ითხოვა, რომე არის ურჯულოთა ხელითა ამოვწყდითა, დავტყუევდითა“² (მახარაძე 2015: 74). მირიან მახარაძისა და თეიმურაზ ჯოჯუას აზრით საბუთში ნახსენები „ქალაქი“ არის თბილისი, აქედან გამომდინარე, თურქმანებმა არა მარტო სამშვილდე და თბილისი აიღეს, არამედ დაარბიეს კავთისხევი და ქართლის სხვა ტერიტორიები (მახარაძე 2015: 74). შესაბამისად, ამ ორი ახალი წყაროს დახმარებით, თით-

1 ეს ისტორიკოსი შაჰ რუხის თანამედროვეა (მახარაძე 2015: 62-63).

2 საბუთი მოვიყვანე ისეთივე სახით, როგორც ესაა ბატონ მირიანთან.

ქოსდა აღარ უნდა იყოს სადავო ის ფაქტი, რომ ჯეჰან შაჰმა 1440 წლის შემოსევის დროს აიღო როგორც სამშვილდე, ასევე თბილისი. მაგრამ საქმე არც ისე მარტივადაა, როგორც ჩანს. ზემოთ ნახსენები შეწირულობის სიგელის თარიღია „რმ“, ანუ 140 ქორონიკონით, შესაბამისად ვიღებთ 1452 წელს, მაგრამ თავის დროზე როდესაც თედო ჟორდანიამ გამოაქვეყნა ეს საბუთი, იქვე დაურთო მცირე შენიშვნა:¹ „თვით თარიღი სიგელისა საეჭვოა, რადგან ქორონიკონსა „რმ“ ნაშლილი აქვს ასო „მ“ და ამის გამო გამოდის, რომ ნამდვილი თარიღი სიგელისა უნდა იყოს „რ“ (1412), ძალიან დაახლოებული თამერლანისგან (იგულისხმება თემურ-ლენგი – ლ. ნ.) საქართველოს მოხრებისა (ჟორდანია 2018: 263). შესაბამისად, პირდაპირ და გადაჭრით იმის თქმა, რომ მოცემული შეწირულობის სიგელი 1452 წლით თარიღდება, არ შეიძლება. გარდა ამისა, ამ შემთხვევაში სწორი თარიღი, რომ 1412 წელია, ამას სიგელის კიდევ ერთი დეტალი ადასტურებს, რომელიც, როგორც ჩანს, მკვლევრებს გამოორჩათ. საბუთი, მართალია, ეკუთვნის ნანიტა ყიფიანს, მაგრამ წერილობითი სახით შესრულებულია ვინმე დავით მორჩილაძის მიერ.² ეს უკანასკნელი კი ნახსენებია 1407-12 წლებით დათარიღებულ სიგელში. კონკრეტულად კონსტანტინე პირველი (1407-12 წწ) დავით მორჩილაძეს გადასცემს გარკვეული რაოდენობის მიწებს. სიგელის ერთ მონაკვეთში ვკითხულობთ: „გინყალობე შენ ჩუენს ერთგულსა და თავდადებით ნამსახურსა, მორჩილასძეს დავითს“ (ჟორდანია 2018: 216).³ აშკარაა, რომ ნანიტა ყიფიანის საბუთშიც იმავე პიროვნებაზეა საუბარი, შესაბამისად, დავით მორჩილაძე კონსტანტინე პირველის თანამედროვეა და ვფიქრობ, ალოგიკური იქნება, თუ დავუშვებთ, რომ ეს პიროვნება 40 წლის შემდეგაც ცოცხალი იყოს და საბუთების შედგენაში იღებდეს მონაწილეობას. აქედან გამომდინარე, მირიან მახარაძის მიერ მოხმობილი საბუთი თარიღდება არა 1452, არამედ 1412 წლით და შესაბამისად, ის ვერანაირად ვერ გამოგვადგება ჯეჰან შაჰის 1440 წელს საქართველოში მოწყობილი ლაშქრობის შესწავლის მიზნით.

რაც შეეხება მუჰამედ ელ-ჰუსეინის ცნობას, თუ კარგად დავუკვირდებით ამ სპარსულენოვანი მემკთიანის ცნობაც არ გვაძლევს იმის თქმის საშუალებას, რომ შავბატკნიანებმა 1440 წლის შემოსევის დროს

1 ბატონი მირიანი სარგებლობდა „ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსის“ III ტომით, სადაც ეს შენიშვნა არ იყო დართული საბუთზე.

2 ამას თავად სიგელის ბოლოს ვკითხულობთ: „დაინწრა ხელითა დავით მორჩილაძისათა“ (ჟორდანია 2018: 263).

3 ხაზი ჩემია.

თბილისი აიღეს. ელ-ჰუსეინის ცნობით კერტინის, ანუ როგორც მირიან მახარაძე აღნიშნავს, სამშვილდის ალების შემდეგ ჯეჰანი „თბილისის შემოგარენში“ მივიდა და დედაქალაქის მოსახლეობას ჯიზია დაუწესა (მახარაძე 2015: 62-63). ელ-ჰუსეინთან შემდეგში დაფიქსირებული ცნობა ჯეჰანის მეომრების მიერ ქართველების განყვეტისა და მათი ჯოჯოხეთის უკიდვანო უფსკრულში გაგზავნისა, კონტექსტიდან გამომდინარე, ვფიქრობ, უკავშირდება თბილისის გარშემო ტერიტორიებზე, ანუ როგორც თვითონ სპარსულენოვანი ისტორიკოსი გადმოგვცემს „შემოგარენში“ მიმდინარე ბრძოლებს და არა დედაქალაქის ალების შემდეგ შავბატკნიანების მხრიდან თავად თბილისში ამტყდარ მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტვას. ჩემი აზრით, შავბატკნიანთა მმართველს მართლაც რომ აეღო თბილისი, ელ-ჰუსეინი ამას პირდაპირ იტყოდა და ზოგადი ფრაზით, როგორიცაა „თბილისის შემოგარენი“ არ შემოიფარგლებოდა. მაჰმადიანი ისტორიკოსის მხრიდან მოვლენების ამგვარი აღწერა ბუნდოვან შთაბეჭდილებას მიტოვებს, რაც მიბიძგებს სწორედ იმის თქმისკენ, რომ თბილისი ჯეჰანს არ აუღია, მაგრამ ელ-ჰუსეინი მაინც ცდილობს შავბატკნიანთა ბელადი გამარჯვებულის შარავანდედით შემოსოს და საკმაოდ ბუნდოვანი ცნობის გადმოცემით შეგვიქმნას იმის შთაბეჭდილება, რომ ჯეჰანმა თითქოსდა მართლაც აიღო თბილისი.

თუ ჩემი მსჯელობა მოცემულ ფაქტებთან დაკავშირებით სწორია, მაშინ გამოდის, რომ თბილისის დაცემასთან დაკავშირებით გადმოგვცემს 4 წყარო – ჰასან რუმლუ, ელ ჰუსეინი, ვინმე ჰოვანესი და თომა მეწოფეცი. აქედან, ჰასან რუმლუსთან და ელ-ჰუსეინთან საუბარია თბილისის მხარის, ვილაიეთის ანუ „შემოგარენის“ დალაშქვრაზე და არა საკუთრივ საქართველოს დედაქალაქის აღებაზე. რაც შეეხება სომეხ ისტორიკოსებს, რეალურად ისინი წარმოადგენენ ერთ ცნობას, რადგანაც ჰოვანესი სარგებლობს თომა მეწოფეცით, რომელიც ყველანაირად ცდილობს ქართველების შეურაცხყოფასა და დამცირებას, რის გამოც თხზავს თბილისის დაცემის შესახებ ფაქტს.

გარდა ამისა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართული წყაროები საერთოდ დუმიან ჯეჰანის 1440 წლის შემოსევაზე, რაც კიდევ ერთხელ ბადებს ეჭვს თბილისის დაცემასთან დაკავშირებით. რთული წარმოსადგენია ქვეყნის დედაქალაქი შავბატკნიანებს აეღოთ და მოცემული ფაქტი თანამედროვე ან თუნდაც მოგვიანო ხანის ქართულ წყაროებში არ ასახულიყო. უფრო მეტიც, თბილისის დაცემას არ ადასტურებს ალექსანდრე I დიდის საბუთები. 1442 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ

დოკუმენტში ვკითხულობთ: „უკეთუ ვინმე ხელჰყოს და იკადროს ჩუენ მიერ მრავლითა ჭირითა და რუდუნებითა აღშენებულისა ამის დიდებულთა საყდართასა გამოხუებად (ანუ დაკლება, განადგურება – ლ. ნ.) ... (ამის შემდეგ საბუთში ჩამოთვლილია მნიშვნელოვანი სიმდიდრეები, როგორიცაა ოქრო-ვერცხლი, წმინდა ხატები და ასევე ნახსენებია ქართული სოფლები, დაბა-დასახლებები და სხვა – ლ. ნ.) ... კრულმცა არს.“ შემდეგში თედო ჟორდანias გადმოცემით ნახსენებია კიდევ უფრო დიდი წყევლა-კრულვა (ჟორდანია 2018: 251-252). საბუთიდან როგორც ირკვევა, ალექსანდრე დიდი წყევლით ემუქრება ყველა იმ ადამიანს, ვინც ოდესმე დაანგრევს და წაბილწავს ქართულ საყდრებს, ანუ ეკლესია-მონასტრებს. ჯეჰან შაჰს, როგორც თომა მეწოფეცი წერს, მართლაც რომ დაენგრია ყველა ახალი და ძველი ეკლესია 2 წლით ადრე, ასეთი ტონით, ვფიქრობ, ალექსანდრე დიდი 1442 წლის სიგელს არ დაწერდა. მეფის სიგელიდან ჩანს, რომ ქართული ეკლესია-მონასტრების უმეტესობა, რომლებიც თავად ალექსანდრემ აღადგენინა, საღსალამათი და ხელშეუხებელია. აქ ვფიქრობ, ასევე ალოგიკური იქნება იმის თქმა, რომ 1440 წელს ჯეჰანის მიერ დარბეული ეკლესიები 2 წელიწადში უკვე აღადგენინა ალექსანდრე დიდმა და მხოლოდ ამის შემდეგ ემუქრება წყევლა-კრულვით მათ ხელმეორედ დამრბევთ. ორ წელიწადში მეფე მინასთან გასწორებულ საყდრებს ვერ აღადგენდა, რადგანაც თემურ-ლენგის მიერ დარბეული ეკლესია-მონასტრებისა და ციხე-სიმაგრეების აღდგენა-აშენებას ალექსანდრემ 15 წელი მოანდომა, ხოლო სვეტიცხოველი, რომლის რესტავრაცია ალექსანდრეს ბებია რუსამ დაიწყო, მეფემ მხოლოდ და მხოლოდ 1431 წელს დაასრულა (ჯავახიშვილი 1982: 244-248). ჯეჰანს მართლაც რომ დაერბია ყველა ახალი და ძველი ეკლესია, დარბევის ყველაზე სავარაუდო ობიექტი იქნებოდა სვეტიცხოველიც, რომელიც ალექსანდრე დიდის 1441 წლის 2 სიგელში სრულიად ხელშეუხებელია, ამაზე მეტყველებს ისიც, რომ მეფე მცხეთის საყდარს, ანუ სვეტიცხოველს უწყალობებს დიდი რაოდენობით ყმა-მამულს, უფრო მეტიც, საქართველოს მეფეს სურდა სვეტიცხოველთან ახლოს აეშენებინა ეკატერი, სადაც გაატარებდა თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებს. საბუთში არც პირდაპირ და არც ირიბად არაა მითითებული, რომ სვეტიცხოველმა უახლოეს წარსულში დიდი ნგრევა განიცადა (ჟორდანია 2018: 249-250). მცხეთის საყდარს რომ არანაირი რბევა არ განუცდია ახლო წარსულში, კარგად ჩანს 1443, 1449 და 1451 საბუთებიდანაც (ჟორდანია 2018: 254-255, 260-261). აქაც არ

ვხვდებით ისეთ ცნობას, რომელიც დაადასტურებს შავბატკნიანების მხრიდან ტაძრის რაიმე სახით განადგურებას. ზოგადად, საქართველოს ისტორიიდან თბილისის ყველა დაცემის ფაქტი ჩვენთვის ცნობილია (თავაძე 2013: 28-29). შესაბამისად, ის მოსაზრება, რომ ქართულმა წყაროებმა „შეგნებულად“ დამალეს თბილისის დაცემის ფაქტი, ვფიქრობ, საფუძველს მოკლებულია. მაგალითისთვის, თემურ-ლენგის მიერ თბილისის აოხრებასა და საქართველოს მრავალგზის დარბევას ადასტურებს თავად ალექსანდრე I დიდის 1413 წლის საბუთი¹ (ჟორდანია 2018: 219). გიორგი მერვე (1446-1466) 1447 წლის სიგელ-გუჯარში ასევე ხაზს უსვამს „უსჯულო და აგარის მონათესავე“ თემურ-ლენგის მიერ თბილისისა და თავად მცხეთის საყდრის მრავალგზის აოხრებას, მაგრამ არაფერს ახსენებს 7 წლის წინ შავბატკნიანების მიერ დედაქალაქის აღებაზე. იგივე ითქმის 1444 წელს თბილისში გადანერილ სომხურ ხელნაწერზე, რომელშიც ასევე ვერ ვხვდებით რაიმე ფაქტს საქართველოს სატახტო ქალაქის დაცემასთან დაკავშირებით (აბდალაძე 1978: 69). სამაგიეროდ, მრავლად მოგვეპოვება ისეთი ანდერძ-მინაწერები, რომლებიც არათუ ადასტურებენ, არამედ საკმაოდ ტრაგიკულ ფერებში წარმოგვიჩენენ უზუნ-ჰასანისა (1452-1478) და შემდგომში იაყუბ ყაენის (1478-1490) მიერ თბილისის აოხრებას (აბდალაძე 1978: 88-92). როგორც აღინიშნა, ამ მხრივ, გამონაკლისია ჯეჰანის შემოსევის თანადროული 9 ხელნაწერი. მირიან მახარაძის აზრით, საქართველოს დედაქალაქი 1440 წელს ნამდვილად დაეცა, შესაბამისად მიზეზი რატომაც ცხრავე სომხური ხელნაწერის ავტორი არაფერს წერს შავბატკნიანების მიერ თბილისის აღებაზე, მდგომარეობს შემდეგში: „თუ კარგად ჩავუკვირდებით, ყურადღება (ანდერძ-მინაწერებში – ლ. ნ.) გამახვილებულია სომხური მოსახლეობის დარბევაზე, ხოლო სამშვილდე მხოლოდ იმიტომაც ნახსენები, რომ იქ ცხოვრობდა ლტოლვილი სომხური მოსახლეობა“ (მახარაძე 2015: 74). გამოდის, რომ აუცილებელი კრიტერიუმი, რათა სომხური ხელნაწერების ავტორებმა მტრის მიერ ქართული ქალაქების აოხრების ამბავი გადმოგვცენ, არის ის, რომ ამ ქალაქებში აუცილებლად უნდა ცხოვრობდნენ მტრისგან შევიწროებული სომხები. ამ მოსაზრების გაზიარება რთულია. ლტოლვილი სომხები არა მარტო სამშვილდეში, არამედ საქართველოს სხვა ქალაქებშიც ცხოვრობდნენ, რასაც სხვათაშორის სხვა ანდერძ-მინაწერებში დაცული ცნობები გვაუწყებენ. მაგალითად, ხელნაწერთა შედგენის ადგილად ხშირ შემთხვე-

1 გარდა ამისა, მოგვეპოვება შესაბამისი ქრონიკებიც.

ვაში მითითებულია საქართველოს ქალაქები: გორი, ახალციხე, თბილისი, სამშვილდე, თმოგვი და სხვა (აბდალაძე 1978: 45-46, 52-55, 69-74 და ა. შ.).

მრავლისმეტყველია თუნდაც ის ფაქტი, რომ ანდერძ-მინაწერების ავტორები მთელი სისავსითა და გულისტკივილით გადმოგვცემენ უზუნჰასანისა და იაყუბ ყაენის მიერ თბილისში მოწყობილ ხოცვა-ჟლეტვაზე. ისინი არც თუ ისე იშვიათად იყენებენ შემდეგ ფრაზებს: „ვეუბნებოდით მთებსა და ბორცვებს, ჩამოგვექეცით თავზე და ჩაგვითანეთ თან“, „ეს თავზარი დაგვეცა“, „ენას არ ძალუძს მწუხარებისა და გოდების მოთხრობა“, „ათასჯერ ვაიმე“ (აბდალაძე 1978: 88-92). ავტორების ასეთი დამოკიდებულება რთული ასახსნელი არაა, რადგანაც სახელმწიფოს გარეშე დარჩენილი სომეხი ერისთვის საქართველოს სამეფო უკვე საუკუნეების განმავლობაში ითვლებოდა მფარველად. შესაბამისად, არაა საჭირო მაინცდამაინც სომეხები ცხოვრებდნენ თბილისში, რათა ზემოთნახსენებმა ცხრავე ანდერძ-მინაწერმა მისი დაცემის ამბავი გადმოგვცენ. მითუმეტეს, როგორც ითქვა, თბილისშიც არანაკლები ლტოლვილი სომეხი იყო. აქედან გამომდინარე, ერთადერთი მიზეზი, თუ რატომაც არაფერს წერენ ცხრავე ანდერძ-მინაწერის ავტორები თბილისის დაცემაზე, შემდეგში უნდა მდგომარეობდეს: შავბატკნიანებს საქართველოს დედაქალაქი არასოდეს აუღიათ.

მკითხველი ყურადღებას მიაქცევდა ასევე განსახილველ წყაროებში ნახსენებ ჯიზიასა და ხარაჯას, რომელიც დაუწესეს ქრისტიან მოსახლეობას. ალ-მაზანდარანს შემონახული აქვს ცნობა, რომლის მიხედვით საქართველოს მეფემ აღმოსავლეთის ერთ-ერთ მმართველს გადაუხადა 400 000 დინარი (კიკნაძე 1989: 87-91). დიდი ხნის განმავლობაში მიჩნეული იყო, რომ მოცემული თანხა დავით მეცხრემ (1346-60 წწ) გადაუხადა ილხანთა საყაენოს ნომინალურ ყაენს, ანუშირვანს (ლომინაძე 1979: 504; ასათიანი, ოთხმეზური, სამსონაძე, ჯამბურია 2012: 88), თუმცა ეს მოსაზრება სამართლიანად გაკრიტიკებულია და მიჩნეულია, რომ ეს ერთჯერადი გადასახადი გადაიხადეს ქართველებმა 1440 წელს (კიკნაძე 1989: 88-91). აქედან გამომდინარე, ალექსანდრეს მართლაც მოუწია საკმაოდ სოლიდური თანხის გადახდა ჯეჰან შაჰის სასარგებლოდ, მაგრამ ეს არა საქართველოზე დაკისრებული ყოველწლიური ხარკი, არამედ ერთჯერადი გადასახადი იყო, რომლითაც ქართველებმა დაიბრუნეს სამშვილდე და გამოისყიდეს თურქმანების მიერ დატყვევებული ადამიანები (თავაძე 2013: 47-48). გარდა ამისა, შავბატკნიანთა ბელადი

იმედოვნებდა, რომ მოცემული თანხით აანაზღაურებდა სამხედრო კაპანისთვის გაწეულ ხარჯებს (თავაძე 2013: 55).

ჯეჰანის ამ შემოსევასთან დაკავშირებით კიდევ რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკითხია განსახილველი, მაგალითად ბრძოლის ის ტაქტიკა, რომელიც აირჩია საქართველოს მეფემ. მიჩნეულია, რომ ჯეჰანის წარმატების ერთ-ერთი საწინდარი მოულოდნელობის ეფექტი იყო, რაც არ უნდა იყოს სწორი (მახარაძე 2015: 75; თავაძე 2013: 53). ალექსანდრე დიდს ძალიან კარგი სადაზვერვო სისტემა ჰქონდა, რაც კარგად გამოიჩინა 1420-30-იან წლებში. საქართველოს მეფეს მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ გადაჰქონდა ბრძოლები ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, როდესაც შავბატკნიანები და თემურიდების იმპერია ერთმანეთთან ომში იყო ჩართული. მაგალითად, საქართველოს მონარქმა, ჩანს, იცოდა ზუსტად როდის დაბრუნდა ოსმალეთიდან დევნილი ისქანდერი ჩრდილოეთ ირანში, რის შემდეგაც უარი თქვა შაჰ რუხის მორჩილებაზე. გარდა ამისა, ჯეჰანი საქართველოში ლაშქრობამდე ყარსში ჩერდება 2-3 დღით, ხოლო შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში ლაშქრობს ამიერკავკასიის ქვეყნებში, რაც ვფიქრობ, შეუმჩნეველი არ უნდა დარჩენოდა საქართველოს სამეფო კარს. მით უმეტეს, ხარკზე უარის თქმას, რომ საპასუხო ლაშქრობა მოჰყვებოდა ამასაც არ სჭირდებოდა დიდი გამოცნობა, ამიტომ მოულოდნელობის ეფექტი გამოსარიცხია. მიუხედავად ამისა, სომხური ანდერძ-მინაწერები და წყაროები საუბრობენ ალექსანდრე დიდის უნიათობასა და ქართველი ერის სილაჩრეზე, თუმცა ჯეჰან შაჰმა 3-4 თვე მოანდომა სამშვილდის ალებას და ისიც მზაკვრობით მოახერხა, რაც ქართველთა სისუსტეზე ნამდვილად არ მეტყველებს (თავაძე 2013: 46). ჯეჰანის ამ ლაშქრობის წარმატების ერთ-ერთი ფაქტორი ნამდვილად იყო ალექსანდრე დიდის გაუარესებული ჯანმრთელობის მდგომარეობა (მახარაძე 2015: 75; თავაძე 2013: 52-53). თომა მეწოფეცის ცნობით, 1439 წლისთვის ალექსანდრე კეთრით დაავადდა და ძლიერი ტკივილებიც აწუხებდა (Metsobets'is 1987: 21).¹

მნიშვნელოვანი საკითხია ჯეჰან შაჰის დაქვემდებარებაში არსებული ჯარის რაოდენობა და აღჭურვილობა. ვინმე ჰოვანესის ცნობით, შავბატკნიანთა მბრძანებელს საქართველოში ლაშქრობის დროს 20 000 მეომარი ჰყავდა (აბდალაძე 1978: 161-162). მოცემული ცნობა მისაღებია, რადგანაც წყაროებიდან არ ჩანს, აღმოუჩინა თუ არა რაიმე სა-

¹ სომეხი ისტორიკოსის ცნობით მეფე ხშირად ითიშებოდა, მაგრამ გარკვეული დროის შემდეგ ისევ მოდიოდა გონს (Metsobets'is 1987: 21).

ხის სამხედრო დახმარება შაჰ რუხმა თავის ვასალს. ამასთანავე, 1477-78 წლებში საქართველოში შემოჭრისას თეთრბატკნიანთა მბრძანებელ უზუნ ჰასანს დაახლოებით ამავე რაოდენობის სამხედრო ძალა – 30 000 მეომარი ჰყავდა (20-25 000 ცხენოსანი, 5000 ქვეითი) (ბარბარო 1981: 58). თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ 1477-78 წლებში უზუნი მთელს სპარსეთზე მბრძანებლობდა (ლომინაძე: 1979: 565), ხოლო ჯეჰანის დაქვემდებარებაში მინიმუმ 3-ჯერ ნაკლები ტერიტორია მაინც იყო 1440 წლისათვის, შავბატკნიანთა ლაშქარში 20 000 მეომრის ყოლა უფრო დამაჯერებლად გამოიყურება. გარდა ამისა, შუა საუკუნეებში, ზოგადად, უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა არმიის აღჭურვილობასა და ხარისხს და არა რაოდენობას. ასევე გასათვალისწინებელი იყო ყოველი სამხედრო კამპანიის წინ დასაპყრობი ქვეყნის ტერიტორიული მდებარეობა და რესურსები, რომელსაც გამოიყენებდნენ დამპყრობლის ჯარის შენახვის მიზნით ომის განვლის შემთხვევაში. მაგალითად, ჰულაგუ ყაენმა ბაღდადი 1258 წელს აიღო 150 000-იანი არმიით, მაგრამ ეგვიპტის სასულთნოს წინააღმდეგ პალესტინაში სამხედრო კამპანიის ჩატარებას იგი მხოლოდ 15 000 მეომრით აპირებდა (McCallion 2019: 4-11).¹ საქართველო, მართალია, სოფლის მეურნეობის კუთხით მაღალგანვითარებული ქვეყანა იყო, მაგრამ უაღრესად მთაგორიანი და არც თუ ისე დიდი რესურსით. შესაბამისად, ჯეჰანის დაქვემდებარებაში 20 000 მეომრის ყოლა, ვფიქრობ, სიმართლეს შეესაბამება, მაგრამ ეს ჯარიც, როგორც ელ-ჰუსეინი წერს, იყო „კარგად შეიარაღებული“ (მახარაძე 2015: 62-63) და საფიქრებელია, კარგად გაწვრთნილიც. საპირისპიროდ თუ გავითვალისწინებთ, საქართველოში 1340-იან, 1360-იან და 1420-იან წლებში გავრცელებულ შავი ჭირის ეპიდემიებთან (თაბუაშვილი 2020: 148-149) ერთად XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე თემურ-ლენგის 8 დამანგრეველ შემოსევას, რომელმაც არანაკლები დემოგრაფიული დარტყმა მოგვყენა, ვიდრე საქართველოში გავრცელებულმა ეპიდემიებმა, არ იქნება რთული წარმოსადგენი, რომ ალექსანდრე დიდი ასეთივე რაოდენობისა და ხარისხის ჯარს ვერ გამოიყვანდა. აქედან გამომდინარე, ჯეჰანის კარგად გაწვრთნილ არმიასთან გაშლილ ველზე გენერალურ შეტაკებაში შებრძოლება არ იყო მიზანშეწონილი,² შესაბამისად, შე-

1 ჰულაგუ ითვალისწინებდა იმ ფაქტს, რომ პალესტინას 15 000-ზე მეტი მეომრის შენახვა არ შეეძლო.

2 რაც, ჩემი აზრით, გამოჩნდა კიდევაც 1444 წლის შემოსევისას, როდესაც ახალციხესთან გენერალურ შეტაკებაში ვახტანგ IV-ს გაუჭირდა ჯეჰანის დამარცხება (ვახუშტი 1973: 282).

იძლება ვიფიქროთ, რომ ალექსანდრემ აირჩია „ციხეებში ჩაკეტვის“ ტაქტიკა, რაც იმაშიც გამოჩნდა, რომ სამშვილდე მზად იყო საკმაოდ ხანგრძლივი ალყისთვის.¹ შორს, რომ არ წავიდეთ, ბრძოლის ასეთივე ტაქტიკა აირჩია თემურ-ლენგის პირველი შემოსევისას ბაგრატ V-მ, რომელმაც თავი აარიდა აზიის დიდი დამპყრობლის უზარმაზარ არმიასთან გენერალურ შეტაკებას და თბილისში ჩაიკეტა (ტაბატაძე 1974: 59-70). ამ ტაქტიკამ გაამართლა, რადგანაც თემურ-ლენგი, რომელიც მსოფლიოს უდიდეს ქალაქებს ძალიან სწრაფად იღებდა, მინიმუმ ერთი თვის განმავლობაში ცდილობდა საქართველოს დედაქალაქის აღებას (კაციტაძე 1975: 130-131).

ჯეჰანის ამ შემოსევასთან დაკავშირებით ასევე გასარკვევია რა რაოდენების ადამიანი შეიწირეს შავბატკნიანებმა და რა რაოდენობის ჩაიგდეს ტყვედ. სომხური და მაჰმადიანური წყაროები სხვადასხვა რიცხვს ასახელებენ, რაც ართულებს სიმართლის დადგენას. ტყვეთა რიცხვი ხშირ შემთხვევაში 2000-დან 30 000-მდე მერყეობს,² ხოლო დაღუპულები სომხური მინაწერების მიხედვით 1664-დან 12000-მდე იყო. რა თქმა უნდა, წყაროები გასაგები მიზეზების გამო უსაშველოდ აზვიადებენ რიცხვებს. 1477-78 წლებში საქართველოში შემოიჭრა თეთრბატკნიან თურქმანთა ბელადი უზუნ-ჰასანი, რომელმაც დაარბია ქვემო ქართლი და სამცხის მნიშვნელოვანი ნაწილი, აიღო თბილისი და გორი. უზუნმა ამ ლაშქრობის დროს ტყვედ ჩაიგდო 4000-5000 ადამიანი (ბარბარო 1981: 62).³ შესაბამისად, ჯეჰანი, რომელმაც სამშვილდე აიღო და უკიდურეს შემთხვევაში, თბილისის შემოგარენი მოარბია, უფრო საფიქრებელია, რომ დაატყვევებდა დაახლოებით 2000 ადამიანს. რაც შეეხება დაღუპულებს, ტყვედ ჩავარდნილთა რიცხვის გათვალისწინებით მათი რიცხვიც, ჩემი აზრით, მიახლოებით 2000-3000 უნდა ყოფილიყო.

ამდენად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას შემდეგი. ქართველებსა და შავბატკნიანებს შორის მტრობა 1430-იან წლებშიც გრძელდება, რაც გამოიხატა ისქანდერის 1431 წლის შემოსევაში. 1438 წელს ისქანდერი ტახტზე ჩაანაცვლა ჯეჰან შაჰმა, რომელმაც სცნო საკუთარი თავი თემუ-

1 ალექსანდრეს ჯანმრთელობის მდგომარეობაც არ უწყობდა ხელს თავად ჩადგომოდა ქართულ ლაშქარს სათავეში გენერალური ბრძოლის დროს.

2 მაგალითად, ჰასან რუმლუს ცნობით, ჯეჰანმა 30 000 ადამიანი დაატყვევა ამ ლაშქრობის დროს (კუცია 1979: 80).

3 ბარბარო ამ ამბების თვითმხილველი იყო და თან ახლდა უზუნს ლაშქრობაში, ამიტომაც ამ სამხედრო კამპანიის დეტალები ყველაზე ზუსტად მას ეცოდინებოდა.

რიდების იმპერიის მმართველის, შაჰ რუხის ვასალად. 1435-36 წლებში ალექსანდრემ აღიარა შაჰ რუხის უზენაესობა და იკისრა ხარკის გადახდა, რომლის აკრეფაც დაევალა ჯეჰანს. ჯეჰანის 1440 წლის შემოსევას საქართველოში განაპირობებდა სამი მიზეზი: საქართველოში თავშეფარებული სომხების დასჯა, ზემოთ ნახსენები შეპირებული ხარკის გადაუხდელობა და 1437-38 წლებში ალექსანდრე დიდის მიერ ჩატარებული სამხედრო მოქმედებები. შავბატკნიანები საქართველოში შემოიჭრნენ 27 მარტს, აღდგომა დღეს. მტრის მრავალრიცხოვნობისა და კარგად შეიარაღების გამო, ალექსანდრე დიდმა აირჩია „ციხეებში ჩაკეტვის“ ტაქტიკით ბრძოლა, რაც განპირობებული იყო იმით, რომ გენერალური ბრძოლის შემთხვევაში ჯანმრთელობის პრობლემების გამო მეფე თავად ვერ ჩაუდგებოდა ლაშქარს სათავეში. ჯეჰანმა სამშვილდე აიღო მზაკვრულად 3-4 თვიანი ალყის შემდეგ, დახოცა 2000-3000 ადამიანი და ტყვედ ჩაიგდო დაახლოებით ამდენივე. შავბატკნიანებს ამ ლაშქრობისას არ აუღიათ თბილისი, უკიდურეს შემთხვევაში ჯეჰანის მეომრებმა დაარბიეს თბილისის „შემოგარენი“, ანუ მიმდებარე ტერიტორიები და უკან გაბრუნდნენ. ალექსანდრე დიდმა სამშვილდის დაბრუნებისა და ტყვეთა გამოსყიდვის მიზნით ჯეჰანს გადაუხადა სოლიდური თანხა 400 000 დინარის სახით.

გამოყენებული ლიტერატურის ნუსხა:

- ▶ აბდალაძე 1976: აბდალაძე ალექსანდრე, XV საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია 3, თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება, 1976, გვ. 75-83;
- ▶ აბდალაძე 1978: სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV საუკუნეების ანდერძების (ჰიშატაკარანების) ცნობები საქართველოს შესახებ, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ალექსანდრე აბდალაძემ. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1978;
- ▶ ასათიანი, ოთხმეზური, სამსონაძე, ჯამბურია 2012: ასათიანი ნოდარ, ოთხმეზური გიორგი, სამსონაძე მიხეილ, ჯამბურია გივი, საქართველოს ისტორია, ოთხტომეული, ტ. III, საქართველო XIII საუკუნიდან XIX საუკუნემდე, თბილისი, გამომცემლობა პალიტრა L, 2012;
- ▶ ბარბარო 1981: ბარბარო ჯოსაფატ, XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, იტალიურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა, თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება, 1981;

- ▶ ბროსე 1895: ბროსე ფელისიტე მარი, საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი მთარგმნელი: ს. ლოღობერიძე, თბილისი: სტამბა მ. შარაძის და ამხ. ნიკ. ქ. №21, 1895;
- ▶ დუნდუა... 2011: დუნდუა გიორგი, დუნდუა თედო, ქართული ნუმისმატიკა, ტ. II, XIII-XIX საუკუნეების ემისიები და უცხოური მონეტების მიმოქცევა, თბილისი: გამომცემლობა მერიდიანი, 2011;
- ▶ ვახუშტი 1973: ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლისცხოვრება, ტომი IV, ტექსტი და დგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი: გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო, 1973;
- ▶ თაბუაშვილი 2020: თაბუაშვილი აპოლონ, ფეოდალური ხანის საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, თბილისი: გამომცემლობა კოლორი, 2020;
- ▶ თავაძე 2013: თავაძე ლერი, ჯაჰან შაჰის 1440 წლის ლაშქრობა საქართველოში, საისტორიო კრებული 3, თბილისი: გამომცემლობა მხედარი, 2013, გვ. 22-59;
- ▶ ივანე ჯავახიშვილი: თხზულებები 12 ტომად, ტომი III, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1982;
- ▶ კაციტაძე 1975: კაციტაძე დავით, საქართველო XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1975;
- ▶ კიკნაძე 1989: კიკნაძე ვაჟა, საქართველო XIV საუკუნეში, თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება, 1989;
- ▶ ლომინაძე 1979: ლომინაძე ბაბილინა, საქართველო XV საუკუნის I ნახევარში, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი: გამომცემლობა საბჭოთა საქართველო, 1979;
- ▶ მახარაძე 2015: მახარაძე მირიან, კიდევ ერთი აღმოსავლური წყარო შავბატკნიანთა მბრძანებლის ჯეჰან შაჰის საქართველოში შემოსვლის შესახებ, საისტორიო კრებული 5, თბილისი: გამომცემლობა მხედარი, 2015, გვ. 62-77;
- ▶ ნინიძე 1998: ნინიძე დავით, საქართველოს სახელმწიფო საერთაშორისო ურთიერთობები XV საუკუნის I ნახევარში, წიგნში: ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ტომი II, რედ. როინ მეტრეველი, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1998;
- ▶ ჟორდანია 2018: ჟორდანია თედო, ქრონიკები, II ტომი, თბილისი: გამომცემლობა არტანუჯი, 2018;
- ▶ ჰასან რუმლუს... 1966: ჰასან რუმლუს ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლით გამოსცა ვლადიმერ ფუთურიძემ, შენიშვნები დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება, 1966;
- ▶ კუცია 1979: კუცია ა., აჰსან ათ-თავარიხის ცნობები XV

საუკუნის საქართველოს შესახებ, საქართველოს ისტორიის აღმოსავლური მასალები, წ. 2, გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება, 1979;

- ▶ ტაბატაძე 1974: ტაბატაძე კარლო, ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, თბილისი: გამომცემლობა მეცნიერება, 1974;
- ▶ წურნუშია 2019: წურნუშია მამუკა, ომის იდეოლოგია საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთში, ქრისტიანული საღვთო ომი და ისლამური ჯიჰადი, გოჩა ჯაფარიძის წინასიტყვაობით, თბილისი, 2019;
- ▶ Donzel, Lewis and Pellat 1997: Donzel Emeri Johannes Van, Lewis Bernard, Pellat Charles, The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden, E.J. Brill, 1997;
- ▶ Jackson, Lockhart 1986: Jackson Peter, Lockhart Laurence, The Cambridge History of Iran, Vol. VI, Cambridge, Cambridge University Press, 1986;
- ▶ Metsobets'i' 1987: Metsobets'i' T'ovma, History of Tamerlane and His Successors, New York, 1987, ხელმისაწვდომია http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1378-1446,_T'ovma_Metsobets'i,_History_Of_Tamerlane_And_His_Successors,_EN.pdf ბოლოს დამოწმებულია 23.11.2022;
- ▶ Mccalion 2019: Mccalion David, Battle of Ain Jalut 1260 AD, History Marche, 2019, ხელმისაწვდომია <https://www.youtube.com/watch?v=zNZofJbM0Q4> ბოლოს დამოწმებულია 23.11.2022;

Luka Nebieridze

BA Program in History
Faculty of Humanities, TSU

MUZAFFAR AL-DIN JAHAN SHAH'S INVASION OF GEORGIA IN 1440 (SUMMARY)

The purpose of this article is to once more analyze the raid of the leader of the Black Sheep Turkomen, Jehan Shah (1440-67) carried out against Georgia in 1440.

According to Hasan Rumlu in 1434 Jehan betrayed his brother, Iskandar, the leader of the Black Sheep Turkoman, and became a vassal of Chaghatayid ruler Shah Rukh (1404-47). Soon, Iskandar was killed in 1438 and Jehan became

the sole leader of the Qara-Qoyunlu, but as the vassal of Shah Rukh. As the Georgian and Persian sources mention, the King of Georgia, Alexander I the Great (1413-1442) was obliged to pay tribute to the Chaghatayid ruler Shah Rukh, renewing the agreement that was made between George VII and Tamerlane in 1403. Shah Rukh tasked Jehan with ruling Iranian Azerbaijan and collecting the tribute from Georgia. According to the Armenian sources, that was the tribute, Jehan was demanding from Alexander to pay. But, the King of Georgia not only refused to pay the tribute, but in 1437-38 started a military campaign against the vassal regions of Shah Rukh, subduing Qarabag, Ganja, Shirvan, and Daruband. In response, enraged Jehan invaded Georgia in 1440. Besides the desire to defeat Alexander, the leader of the Qara-Qoyunlu also wanted to punish the Armenians and their benefactors, among them Beshken and Rustam Orbeliani, who were taking refuge in Georgia from 1436. Jehan entered the Qcia valley and soon lay a siege on the city of Samshvilde. Black Sheep Turkomans took the city, slaughtering 2000-3000 people and capturing approximately the same amount. The traditional view of this military campaign based on T'ovma Metsobets'I held an opinion that Jehan also took Tbilisi, destroyed all the old and new Churches, built by the Georgian kings, and imposed heavy taxes on the Christian population. According to Mirian Maxaradze sacking of Tbilisi, is confirmed by the 15th-century historian, Jafer-I Muhammad el Hussein, but as it turned out from my article, he meant the surrounding territories of the city and not the city itself. Leri Tavadze thinks that it's the same case with Hasan Rumlu. As for the Georgian charter dated 1452, which was used as an argument for capturing Tbilisi by Jehan Shah, I believe I have already proven that this Georgian source date is not 1452, but 1412. Therefore, it cannot be used for scientific research, concerning Black Sheep Turkoman's military campaign against Georgia in 1440. The only historian who mentions the fall of Tbilisi (the city itself) is Armenian historian T'ovma Metsobets'I, who despised Georgians. His hatred toward Alexander I and the Georgian nation was the result of the ongoing religious dispute between Georgians and Armenians which started centuries ago. Hence, T'ovma made up the sacking of Tbilisi by Jehan to show Georgian's ineffectiveness and cowardice. Contemporary royal charters, contrary to T'ovma, say that almost all of the Georgian churches are intact, proving the fact that Jehan never took Tbilisi.